

ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Поряд з нарощуванням обсягів виробництва та забезпечення постійно зростаючих потреб споживачів не можна забувати, що найпершою необхідністю для людини повинне бути середовище, в якому він живе. У сучасній ринковій економіці боротися за навколишнє середовище найкраще економічними методами, економічними підходами.

Найбільш ефективні, на наш погляд, є такі інструменти екополітики, як екологічні податки, екологічне страхування, штрафи за понадлімітні викиди і порушення природоохоронного законодавства, платежі за забруднення природного середовища та спеціальне використання ресурсів, створення екологічних фондів. В економіці України поширення набули тільки три останніх механізми захисту навколишнього природного середовища від забруднення та виснаження. Для вирішення екологічних проблем необхідно використовувати всі перераховані фінансово-економічні важелі управління раціональним природокористуванням. Можна виділити наступні елементи економічного механізму природокористування, що формуються в умовах складної, транзитивної економіки:

- платність природокористування;
- система економічного стимулювання природоохоронної діяльності;
- плата за забруднення навколишнього середовища;
- наявність ринку природних ресурсів;
- вдосконалення цінової політики, особливо в галузях, що використовують природні ресурси при виробництві;
- екологічні фонди;
- екологічні програми;
- продаж прав за забруднення;
- екологічне страхування.

Згідно з чинним природоохоронним законодавством України, економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища передбачають:

- визначення джерел фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища;
- встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище і розміщення відходів виробництва;
- встановлення нормативів плати і розмірів платежів за забруднення навколишнього середовища;
- надання суб'єктам підприємницької діяльності та громадянам податкових, кредитних та інших пільг при проведенні природоохоронних робіт;
- відшкодування в установленому порядку збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства.

Основна частина функцій по формуванню економічного механізму природокористування реалізується на державному рівні. Це, перш за все, розробка: і прийняття законодавчих актів, встановлення порядку відрахування і розмірів платежів за спеціальне використання природних ресурсів, затвердження лімітів, виділення коштів з бюджету на будівництво природоохоронних об'єктів.

Розглянемо більш детально окремі з економічних важелів впливу раціонального природокористування.

1. Спеціальні екологічні фонди. Виходячи з досвіду світової практики, вважається, що цільові надходження є надійним способом забезпечення джерел фінансування. І тому екологічні фонди почали все більше розглядатися як канали цільових надходжень на спільні витрати по екологічному захисту

Мобілізація коштів в екологічні фонди здійснюється за допомогою екологічних податків, зборів, штрафів, які в сукупності стають головним і постійним джерелом їх поповнення. Крім того, фінансувати екологічний фонд може також і державний бюджет у вигляді прямих трансфертів для забезпечення проектів, що містять спільні інтереси бюджету і фонду

Перш за все, слід нагадати, що комплексом відповідних українських законів з 2014 р була розпочата реформа міжбюджетних відносин, складовою якої є бюджетні нововведення системи розподілу екологічного податку. Сутність цих нововведень полягала в тому, що кошти від екологічного податку, будучи основним, серед інших, джерелом наповнення спеціальних цільових фондів охорони навколишнього природного середовища державного і місцевих бюджетів згідно зі ст. 47 Закону "Про охорону навколишнього природного середовища", в минулому році не так розподілялися по міжбюджетній горизонталі між спеціальним фондом держбюджету і спеціальним фондом місцевого бюджету, скільки переважно спрямовувалися до загального фонду держбюджету відповідно до прийнятих тоді законодавчим нормативним пропорціям. Більш того, відповідно до Закону від 28 грудня 2014 р №79-VIII "Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин" з 2015 р встановлено спрямування коштів екологічного податку тільки в загальний фонд державного та відповідних місцевих

бюджетів, які відтепер, зрозуміло, вже могли витратитися на інші потреби, абсолютно відрізняються від природоохоронних.

Порівнюючи обсяги запланованих надходжень від сплати екологічного податку у 2015 році до загального фонду держбюджету з обсягами запланованих надходжень від грошових стягнень за шкоду, завдану порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, тобто джерела наповнення державного і місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, можемо зробити невтішні висновки. Згідно з додатком №1 до ЗУ "Про Державний бюджет України на 2015 рік" доходи від сплати екологічного податку до загального фонду передбачені в сумі майже 1,5 млрд грн, тоді як обсяги грошових стягнень за шкоду, завдану порушенням законодавства, які направляються в спеціальний фонд, - тільки в сумі близько 10 млн грн., а це в 150 (!) разів менше доходів від екологічних платежів до загального бюджету, що означає скорочення обсягів реальних джерел фінансування природоохоронної діяльності з мільярдної суми до мільйонної.

2. Платежі за спеціальне використання природних ресурсів. В окремих країнах Східної Європи, де природні ресурси є державною власністю, плата за їх використання розглядається як один з видів податку. Стимулюючим фактором ефективного використання природних ресурсів України є спрощений порядок нарахування плати за їх спеціальне використання, який не враховує еколого-економічної оцінки окремих компонентів. Наприклад, з усіх компонентів лісових ресурсів плата стягується лише за деревину та живицю. Не краща ситуація і з корисними копалинами і водними ресурсами.

Для того щоб плата за спеціальне використання природних ресурсів стала впливовим економічним інструментом екологічної політики необхідно провести ряд заходів:

- розширити мережу підготовки кваліфікованих фахівців з економічної оцінки природних ресурсів;
- забезпечити належне наукове обґрунтування плати за спеціальне використання природних ресурсів;
- створити організаційні структури, які забезпечили б ефективне стягування плати за спеціальне використання природних ресурсів.

3. Платежі за забруднення природного середовища Плата за зворотні викиди – це економічний інструмент екологічної політики, що передбачає спрямування коштів із спеціальних фондів підприємствам, які за рахунок науково-технічного прогресу змогли зменшити кількість шкідливих викидів в навколишнє середовище. Таку плату можна розглядати в якості нового або модифікованого важеля екологічної політики, пов'язаного з квотами на забруднення навколишнього середовища і є результатом трансформації адміністративно-командних екологічних податків за забруднення навколишнього середовища в ринкові інструменти екологічної політики.

Так, плата за зворотні викиди в Швеції дозволила зменшити викиди в атмосферне повітря на 50%. Плата за зворотні викиди і технологічні премії за використання природозберігаючих технологій - це "м'які" ринкові економічні інструменти екологічної політики, що використовуються в найбільш розвинених країнах світу. Технологічні премії як економічний інструмент екологічної політики слід вводити в Україні лише тоді, коли їх ефективність підтвердиться серйозними дослідженнями в країнах з різними рівнями економічного розвитку.

Слід також відмовитися від існуючого методу розрахунку плати за забруднення, за яким ці кошти відносяться на собівартість продукції, включаються в її ціну і фактично повертаються на підприємство від споживача його продукції. Сьогодні лише при розрахунку плати за понадлімітне забруднення кошти стягуються з прибутку. Доцільно встановити порядок відрахування плати за лімітне і понадлімітне забруднення саме з прибутку, що залишається в розпорядженні природокористувача. Доцільно розробити, законодавчо закріпити і впровадити систему заліку в рахунок платежів за забруднення тих коштів, які підприємство витратило на виконання природоохоронних заходів.

Введення в Україні системи заліку в рахунок платежів за забруднення коштів, витрачених на екологічні цілі, стало б першим практичним кроком на шляху створення вітчизняної системи податково-кредитних пільг. По суті, частина платежів за забруднення трансформується в джерело інвестицій природоохоронного призначення та залишається на підприємстві у вигляді інвестиційного податкового кредиту. В цілому ефективність системи відрахування платежів за забруднення природного середовища значно підвищилася б з ростом фінансової самостійності та економічної відповідальності господарюючих суб'єктів.

4. Екологічні податки Обґрунтований і грамотно розроблений екологічний податок дає виробникам необхідну гнучкість для мінімізації витрат при досягненні екологічної мети. До того ступеня, до якого підприємства можуть нести витрати на охорону навколишнього середовища, податок повинен стимулювати їх до подальшого збільшення обсягів цієї діяльності. Цінове стимулювання за допомогою екологічних податків має довгострокові результати: розвиток і використання більш чистих технологій і ресурсів. В окремих ситуаціях, екологічний податок може мати переваги над системою торгівлі дозволами. Податки підвищують вартість забруднення і в той же час рівні забруднення визначаються через ринкові механізми. Дозвіл (квотування), навпаки, встановлює рівень забруднення і дозволяє витрат визначатися ринком в формі ринкової ціни на дозвіл. У разі екологічного платежу, підприємство знає і розмір витрат на інвестиції при зменшенні забруднення, і розмір податків в разі продовження забруднення.

На особливу увагу заслуговує такий економічний інструмент екологічної політики, як податок на екологічно шкідливу в споживанні продукцію, впроваджений в більшості промислово розвинених країн світу. Подібний податок слід ввести і в Україні, так як він міг би істотно посилити стимулюючу функцію

податкової системи. В економічній літературі часто ототожнюють економічні санкції за завдану екологічну шкоду з екологічними податками. Це відбувається, незважаючи на те, що дані інструменти виконують різні функції. Екологічний податок повинен виконувати стимулюючу, планову і облікову функції, економічні санкції - стимулюючу, стримуючу і функцію економічного покарання.

5. Система штрафів за екологічні порушення. Складовою гарантією захисту екологічних прав є юридична відповідальність за порушення природоохоронного законодавства, спрямована на попередження і припинення неправомірних дій в сфері охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування. У практичній діяльності керуються системою законодавчих актів, Кодексом України про адміністративні порушення і Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища". Оскільки в Україні більшість штрафів за екологічні порушення встановлюються в абсолютних показниках або ґрунтуються на розрахунку неоподаткованого мінімуму доходів населення, то існуюча система штрафів взагалі не виконує своєї екологічно позитивної регулятивної функції.

Необхідно змінити методику обчислення штрафів та прив'язувати до величини плати за забруднення, до розмірів економічного збитку від порушення і можливих витрат підприємства-порушника на природоохоронні заходи, невиконання яких призвело до екологічного порушення. Розраховані таким чином штрафні санкції в змозі виконати функцію попереджувального економічного регулятора природокористування. Крім цього, штрафи повинні бути настільки значними, щоб виключити можливість отримання підприємствами вигоди від порушення встановлених норм забруднення.

6. Екологічне страхування - форма колективного захисту економічних і соціальних інтересів виробників і населення. Страхування здійснюється для об'єднання фінансових ресурсів підприємств і громадян для створення колективних страхових фондів призначених з метою відшкодування збитків, заподіяних навколишньому середовищу, юридичним і фізичним особам, а також для фінансування запобіжних екологічних заходів. Об'єктом екологічного страхування в Україні є відповідальність підприємств за збитки, завдані третім особам, реципієнтам - наслідки діяльності, яких шкідливо впливають на навколишнє природне середовище, а також прямі і непрямі витрати підприємств, пов'язані з екологічними аваріями і ліквідацією шкідливих наслідків. Реципієнтами виступають юридичні та фізичні особи, яким завдано збитків у результаті екологічних аварій.

Вихід з кризової ситуації Україні слід шукати, перш за все, в ресурсоекологічному маркетингу, в оновленні вичерпаних і тому занедбаних ресурсних ніш, що забруднюють навколишнє середовище. І запорукою реалізації зазначених зрушень повинні стати податкові зміни. На загальнодержавному рівні ввести державний збір з ціни товару, упакованого в біохімічно інертний матеріал (скло, картон, полімери), з відшкодуванням суми податку в разі утилізації або вторинного використання упаковки виробником. На рівні місцевого самоврядування необхідно ввести екологічні податкові канікули на кілька років на всі види оподаткування виробництв і підприємств, які зайнялися переробкою відходів, які раніше не утилізували.

При цьому не можна забувати, що економічне покарання за екологічні збитки є стримуючим фактором розвитку економіки, оскільки підприємницька діяльність в цьому випадку стає ризикованою і малопривабливою. У зв'язку з цим більшість фахівців з проблем екологічної політики вважають за доцільне створювати мотивації до розвитку економіки на основі технологій, які передбачають раціональне використання навколишнього середовища і природних ресурсів.